

MUNKÁSÁBRÁZOLÁS A FELSZABADULÁS UTÁNI MAGYAR LIRÁBAN

A műalkotást - tartozzék akár a szépirodalom, a képzőművészet vagy éppenséggel a filmművészet körébe - nem elsőrendűen a tárgya minősíti. Természetesen a "miről szól?", a "mit ábrázol?" kérdése semmiképpen sem elhanyagolható, de - ismételjük - nem elsődleges meghatározó, s csakis egyéb összetevők együttesében befolyásolhatja a mű értékét.

A munkásábrázolás - s tegyük hozzá: a munka ábrázolása is - minden időben fontos feladata volt a szépirodalomnak, ma pedig különösen az. De, megszivelve a fentebb mondottakat, tudomásul kell vennünk: egy-egy regény, szindarab, vagy tárgyunknál maradva: egy-egy költemény pusztán attól, hogy munkásembert ábrázol, még nem lesz esztétikailag értékes alkotás. Kulturpolitikai - és természetesen politikai - célkitűzéseinket olykor félreértve, netán ügyeskedve, előfordul, hogy gyengébb tehetségek, epigonok a munkás-életforma hangsúlyozott, de művészileg hamis vagy színvonalatlan ábrázolásával igyekeznek sikert aratni - alkalmanként nem is eredménytelenül. Szerencsére művészeti, irodalmi életünk egészét semmiképpen sem ez a tendencia jellemzi, s dolgozatunkban bőszéggel válogathatunk a felszabadulás után keletkezett, marandóan értékes, munkásábrázoló költői alkotások közül.

Munkásábrázoló költői alkotások - a kifejezésnél egy pillanatra el kell időznünk. Tény ugyanis, hogy a líra a szó hétköznapi értelmében nem ábrázol; a jellemek, a cselekvéssorok stb. részletes bemutatása - azaz ábrázolása - az epika sajátja. Munkásábrázolásról tehát inkább regények, novellák, irodalmi szociográfiák esetében beszélhetünk. A líra inkább közvetlenül előttünk kibomló hangulatoknak, érzelmeknek ad kifejezést, s e szubjektivebb közelítésen keresztül ad képet az ábrázolt alakról /természetesen csak akkor, ha - mint lírai alkotás esetében oly sűrűen - nem egy-egy érzelem vagy elvont gondolat a mű tárgya/.

A munkásábrázolás szó első tagja is okozhat némi fejtörést. Hogyan közelítsünk témánkhoz, a verseket válogatva, vizsgálva, elemezve, kit, kiket tekintünk munkásnak? Kiindulásnak a politikai, filozófiai, szociológiai meghatározást fogadjuk el: munkás az, aki a szocialista Magyarországon a munkásosztály tagja. Ez így igaz - de ha messzebbre nem nézünk, akkor bizony igencsak leszűkülne dolgozatunk köre. Ezért tehát - noha elsőrendűen a munkásemberek ábrázolására, lírai bemutatására figyelünk - nem zárjuk ki azokat a verseket sem, amelyek munkás embereket ábrázolnak. A kifejezés, így két szóba írva, számunkra a parasztságot és az értelmiséget is jelenti. "... ki ekével, ki kalapáccsal, tollal / építse, építse, építse ezt a hazát!" - írja egyik korai, szép versében Juhász Ferenc; a kalapácsot emelők mellett tehát az eke után baktatók, a tollal alkotók lírai ábrázolását is igyekszünk felviláncsítani.

Célunk az, hogy minden olvasó, főként pedig a munkásolvasók jogos igényét kielégítsük, s bemutassuk a felszabadulás utáni magyar líra munkásábrázoló verseinek legjavát, nem kerülve meg a problematikus kérdéseket, a tartalmi és formai gondokat sem. Bizonyítani szeretnénk - miként a hasonló című antológia is -, hogy a kezek dicsérete sokszínű és változatos, jelentős eredményeket felmutató területe a költészetnek.

x x x

Említettük már: a munka bemutatása és főként a munkásábrázolás nem újkeletű lírai téma. Tulzottan messzire visszamenni az időben ezuttal nem kívánunk, csupán a XX. századi magyar költészetből említünk néhány példát - a felszabadulás utáni munkásábrázoló líra közvetlen előzményeként.

Ady Endre és József Attila munkásságából számos alkotást említhetnénk, a Proletár fiú versétől egészen a Munkásokig. József Attila költészete az újabb magyar líra egyik legerősebb ihletforrása; hatása, példája a munkásábrázolás terén is határozottan érződik.

A Nyugat majd valamennyi jelentős költőjének életművében találunk témánkba vágó, maradandó értékű darabokat; s külön ki kell emelnünk e tekintetben Juhász Gyula líráját /A munkásotthon homlokára stb./.

A munkásábrázoló magyar líra egyik legismertebb alkotása Kassák Lajos Mesteremberek című verse. A költemény az 1910-es években keletkezett, s a költő nem is elsősorban az ábrázolásra törekszik - sokkal inkább a munkásosztályban rejlő, majdan világot megforgató hatalmas erők érzékeltésére. "...tömpe ujjainkból már zsendül a friss erő" - írja, s az utolsó sorok expresszív áramlásában már világforradalmat jövendöl:

Uj színeket keverünk s a tenger alá uj kábeleket huzunk
és megejtjük az érett, nártalan asszonyokat, hogy uj
fajtát dajkáljon a föld
s örüljenek az uj költők, akik az idők új arcát éneklék
előttünk:

Rómában, Párisban, Moszkvában, Berlinben, Londonban és
Budapesten.

Említsünk meg az előzmények között végezetül egy sajátos szerveződést: a Munkásírók csoportját. A csoport az 1930-as évek vége felé alakult, olyan munkásembereket tömörítve, akik a nem-proletároknál alkalmasabbnak, hivatottabbnak érezték magukat a proletariátus gondjainak, helyzetének megéneklésére, s ugyanakkor a szocialista magyar irodalom megteremtésére is. A szociáldemokrata lapok biztosítottak fórumot számukra, de erejükből önálló kiadványokra, antológiákra is futotta. 1940-41-ben még más munkásmozgalmi csoportosulásokkal "társbérletben" adtak ki köteteket, de már ugyancsak 1941-ben megjelenhetett Tollal és szerszámmal című első önálló gyűjteményük. Ké-

sőbb már tanulmányokat, prózai írásokat is közzétettek, s 1944 végéig hat kötetük látott napvilágot. A csoport - amely egyébként nem volt mentes a hibás, téves nézetektől sem, de ezeket fokozatosan sikerült leküzdenie - szerves részét képezte a szocialista magyar irodalomnak, s legjelesebb képviselőivel az élen a felszabadulás után átfejlődött a megújult magyar lirába. Közülük elsősorban Benjámin László és Földeák János neve ismert. /A Munkásírók csoportja címmel Kispéter András írta meg tevékenységük történetét a Tanulmányok a magyar szocialista irodalom köréből című kötetben./

"...holnap talán a mi dolgunkat csodálja a század" - jósolta Kassák; "...a munkásság majd a sötét gyárra / szegzi az Ember vörös csillagát!" - álmodta József Attila. Az álmok és remények szivós munkával, hittel, küzdelemmel történő valóra-váltásához Magyarországon a felszabadulás, később pedig a szocializmus építésének munkája nyitotta meg az utat. Legjobb költőink többsége közvetlenül az újjáépítés megkezdésekor már "új munkadalt" énekelt, a kétkezi emberek munkájában látta az új ország megteremtésének, felépítésének zálogát.

Illyés Gyula Cserepező című közismert verse formáját, ritmusát tekintve is "munkadal"; s benne nemcsak a kétkezi ember dicsérete kap hangot, hanem a példakérés, a munkára készülődés szándéka is. A rommá lőtt szobában olvasgató költő ütemes kapcsolásra lesz figyelmes, s amint lassan megfejtji, honnan is ered a furcsa hang, fantáziája máris továbbugraszkozik:

Persze! Itt szembe
dologba kezdtek!
Főnt a munkások!
Már cserepeznek!
Onnan jön ez a
friss üzenet,
ők verik ezt a
jó ütemet.

A sürgetést, hogy
álljam a versenyt,
hagyjam a könyvet,
írjam a verset,
tegyem, de tüstént
amit tudok,
doboljam én is
az indulót.

Adjam tovább, hogy
ami volt, elmúlt,
hirdessem, éled,
ami elpusztult,
űssem világgá,
mint a tető
legtetején a
cserepező.

A most idézettnek szinte "párverse" a hasonlóképpen nevezetes, és ritmusával szintén munkára serkentő Megy az eke. A maga földjén először szántogató parasztember lankadatlan munkája az iméntinél is jelentősebb szavakat mondhat a költővel:

Fogy az ugar, nő a szántás
telve-terjed.
Magyarország, így írják a
történelmed.

Nemcsak Illyésnél, számos más versben is felbukkanó gondolat a munka történelem-formáló szerepének hangsúlyozása.

Illyés egész költészetére jellemző az a vonás, amelyet e két versben is megfigyelhettünk: a konkrét, a tárgyias ösztönzés arra, hogy tovább lépjen az élethű, szemléletes, olykor epikusan részletező leírástól, s abból kibontva fogalmazza meg az általánost, a szimbolikust. Nincs ez másként az 50-es évek elején írott Az építőkhöz című versében sem. A nagy építkezés szemügyre vevő, az anyagokra rácsodálkozó s az építő embert tisztelő költő így fejezi be költeményét:

Mentünk tovább
s engem ez vitt már, a gondolat:
állványok, frissen fölrakott falak,
nemcsak vasat:
új létezés mód föltételeit
gyártják meg itt:
ti fölrakott s fölrakandó falak,
új, tiszta, nagy
utat ott lel, ahol a termelés,
az eszme s ész;
villanyhuzalok, rézdrótfonalak,
így lesz szabad
az ifju szív, így lesz szeplőtelen
a szerelem;
kábelek, csövek, póznák és rudak,
erőre kap,

itt éled föl az önzésbe fagyott
jóság, a jog;
mész, kő, cement és bedöngölt salak,
ez az alap,
a lépcső, melyen ember-sorba lép
végre a nép;
s te mindenféle építőanyag,
a kitagadt
tömeg ezen át leli meg magát,
igy lel hazát;
s ti gépek és ti, nők és férfiak,
leomlanak
bálványok, trónok, égi-földi szentek,
de nem amit a munka megteremtett.

A hatalmas verskompozíciót egyetlen - többszörösen összetett - mondat zárja le, amelyben egyrészt a "való anyag" tisztelete érződik - s még ennél is nyomatékosabban: a cselekvő ember tisztelete. /Érdekes párhuzamot ad Illyés Ditirambus a nők-höz című, majdnem husz évvel későbbi verse. Amíg itt a kemény, időtálló, "masszív", "férfias" anyagok uralkodtak, a vas, a kő, a cement, addig ott "nem a kövek és nem a fémek" dicsőrete szóval meg, hanem a "tettük után nyomban eltűnők": a gyékény, a nád, a kéreg, a lősz himnusza./

Az idézett Illyés-versek közös alap gondolata az újrakezdés, a szinte semmiből-teremtés; s a munkásokról inkább az építő mun-

kán keresztül esett szó. Mindezt jól egészíti ki Benjámín László épp ellenkező természetű költeménye. Itt egy sok szeretettel, humorral rajzolt munkásportrét kapunk az egykori tanítómesterről, a "nyulbőr és rókaprém" szakemberéről:

Ő volt a mester, nagy tudással
és türelemmel adta át
ötven esztendő bölcsességét,
bőséges tapasztalatát:
a szakmát, s ama tudományt is,
melynek az volt a lényege,
hogy gazdánk nyulbőrökkel együtt
a mi bőriünket nyuzza le.

Vidám volt mindig máskülönben,
játéokra mindig kapható.
Mikor a munka megengedte,
viháncolt, mint egy kiscsikó,
és boldog volt, ha egy legénykét
- mert rajtam kívül még hatot
vezetett be a tudományba -
a bőrök közé vághatott.

A Tüzzel-késsel című vers tehát középpontba állítja az őrzés gondolatát: a költővé lett egykori inasgyerek ma is vallja - vállalja a mester erkölcsi, emberi példáját. Magasabb szinten természetesen, meg is haladva sok tekintetben. Mégis a kötetődés, a folytatás a fontosabb. Erre utal a cím is:

a mester egyszer - a kurtaszáru fapipára gyújtandó - tüzet kért a kamaszembertől, s az nem tudott adni. Késed sincs talán? - morog tovább, s megadja az életre szóló tanítást, amely a versben szimbolikus jelentést nyer:

...jegyezd meg jól édes fiam:
Tűz és kés nélkül nem vagy ember,
tűz és kés nélkül senki vagy!

A "tüzzel-késsel" parancsát máig sem felejtette, s immár maga is mesterként adja tovább az egykori tanítvány:

Jó mesterem! - intelmed állom,
szavadat nem felejttem el;
életemmel fütöm a verset,
gyujtson és döfjön, hogyha kell!

Érdemes megjegyeznünk, hogy a vers nagy értéke az etikai és patetikus példázatossággal jól megférő csöndes humor, játékos jókedv. A munkáról és a munkásokról szóló versek nagy többsége a munka magasztosságát, heroikusságát, szépségét, teremtő erejét emeli ki, s jobbra küszködéseiben ábrázolja a dolgozó embert. Ritkább a derűsebb, játékosabb pillanatok megragadása vagy a humoros epizódok, gondolatok fölcsillantása /általában is az egész magyar líra inkább tragikus vagy - más részről - idilli hangoltságú; a vidámabb, oldottabb, könnyedebb vonulat szegényesebb/.

"...nézett rám, mint apa a fiára" - emlékezik Benjámín László a mesterre, az apa-fiu kapcsolattal két nemzedék közöttiségét, az örökséget is vállalva. Számos verset /s még inkább a dolgozatunkhoz szorosan nem tartozó elbeszélő költeményeket/ idézhetnénk annak bizonyítására, hogy a munka szeretete az egyik legszebb örökség, amit a szülők generációja reánk hagyhat. Csoóri Sándor, Takács Imre és sokan mások foglalták ezt versbe, Juhász Ferenc Apám című elbeszélő költeményében idézte fel a nehéz sorsában, hullásában is példaadó apa alakját, Nagy László "hosszuversében" /Rege a tüzről és jácintról/ szinte mitikusán eleveníti meg szülei egyéniségét, akiktől a kemény férfimunka csinját-binját vagy a természet, a csillagok, a játék szeretetét egykoron tanulta.

Az ötvenes évek elejének-közepének nagy lendületű, de visszasságokkal, súlyos hibákkal is teli időszakában nemcsak a szocializmus építése folyt hatalmas erőfeszítések közepette, hanem az új magyar irodalom megteremtése is. Némi túlzással talán azt is mondhatjuk, hogy korabeli liránknak is megvolt a maga "Sztahanov-mozgalma", s ez bizony - a többnyire őszinte szándék; szép nekibuzdulás ellenére - nem hozhatott időtálló, esztétikailag értékes eredményeket. Az ötvenes évek elejének egyik uralkodó versformája a dal, amely - formájából, ritmusából, dallamosságából következően - az érzelmek, gondolatok azonnali kimondását, egyetlen érzés energikus, áradó kifejezését teszi lehetővé. E dalok jelentős része mára már egykori aktualitás-értékét is elvesztette, néhány azonban ma is

értékes darab - így például a dalformát különösen kedvelő Nagy László java alkotásai /Gereblyéző lányok, Traktoroslányok, Virágzó rozson stb./.

Nagy László másik, gyakorta használt versformája az epikus elemeket is tartalmazó, de természete szerint lírai "hosszúvers". Az 1953-as keltezésű Gyöngyszoknya egyrészt itélet a "főnyes szellők" időszakának ígéreteit be nem váltó korról, s jelzi a költő fokozatos elkomorulását, kiábrándulását; befejezése viszont a csakazértis-küzdés, az ujrakezdés vállalásával minden dolgozó ember himnusza. A költemény nagyszabású víziója szerint egy hatalmas égi asszony megrázza szoknyáját, s abból gyöngyök: pusztító jégeső pereg a göldre. Tönkremenni, megsemmisülni lát-szik minden, mégsem a kétségbeesés ideje jön:

Egyetlen férfi nézi mindenre eltökélten,
mákszemnyi elevenség jár e gigászi képben.
Megkímélte az újabb vizözön, világo mlás?
Szál magá maradt magnak, s jussa a gond, a bolygás?
Lépdél az egyszál férfi, mezőt láb, csörgő jég közt,
jégnél keményebb szemmel kémlél, mint elszánt küldött,
Mérni akar és nem tud, mégis ő látva látja;
sivár az ég mezője, földre zuhant a nyárfa,
hangya meg hanyattfekve ölel jégszinü bábót,
gylöcs-bugyrot öregasszony, akit a szél levágott.
Megdőbben, inal tőle, átvág tengerit, rétet,
barázda-parton kihült kölyöknyulakra léphet,

fülükbe marékszámra fehér sörétet kaptak...
itt fekszik kitárt szárnyal raja a madaraknak...
Ott a fogoly tojása habbá verődött, benne
piciny vércsöpp a csirke, uszik a végtelenbe.
S ez volt a buza, - édes uj kenyér, kalács, zsömle,
szájhoz nem érve visszafordult az anyaföldbe.
S mégis: amiket sziv s ész gyönyörűn eregettek,
ábrándok, tervek sárba lesujtva nem lehetnek!
Áll az ember a tájban, vassá mered a lába,
főséges fejét bánat, bitangság fölé vágja -
s látja: az újabb harcok zöld arénája megnyilt,
mellébe levegőt vesz, tartja - egeket zendit.

x x x

Az 1956-os események - noha megrázkódtatták irodalmunk
egészét is - nem jelölnek korszakhatárt a magyar líra törté-
netében. Mondanivalónkat ezért nem is kívánjuk "1956 előtti"
és "1956 utáni" fejezetre tagolni. Jelezni szeretnénk viszont,
hogy a hatvanas évek elejétől kezdődően átalakult, továbbfej-
lődött költészetünk, s ezen belül természetesen változott a
munkásábrázoló líra is.

1961-63 táján már érződött, hogy a költő már nem eléged-
het meg a korábbi tíz-tizenöt évben betöltött, s lényegében a
napj politikai vonzásában formálódó, aktuális célokat szolgáló
szerepével. Költőnek lenni: egyre összetettebb, bonyolultabb

lett ez a küldetés. Nép, nemzet, történelem, magyarság és emberiség nagy kérdései kerültek a versek centrumába, növekedett a komplexitásigény - alkotóban és olvasóban egyaránt.

Az emberi lét általános - történetileg konkrét, vagy éppen elvont - kérdéseinek vizsgálatával párhuzamosan a hagyományosabb lírai témák egyike-másika háttérbe szorult. Megfigyelhető például, hogy a korábbiakhoz képest csökkent a tájleíró és a szerelmes versek száma. Veszített korábbi pozícióból a munkásábrázolás is - nemcsak a líra körén belül, hanem az epikus alkotásokban és a színművekben is. Ez részben azzal magyarázható, hogy a munka immár nem "front", hanem szépséggel és nehézséggel teli alkotó tevékenység, a munkásember pedig nem ezer százalékos többletteljesítményt hajszoló hérosz, hanem teljes életre vágyó személyiség.

A nyiltabb, harmonikusabb politikai és kulturpolitikai légkör tette lehetővé, hogy a hatvanas évek elejétől-közepétől kezdve a felszabadulás utáni magyar líra eddigi leggazdagabb évtizede bontakozhasson ki. Ha számarányában hátrébb szorult is, jelentőségéből nem vesztett a munkásábrázoló költemények köre. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a munkásábrázoló versek néhány jellegzetes típusát mutassuk be.

Ars poeticákban gyakran olvashatjuk, hogy a költő kettős szolgálatra teszi fel életét: "szabadság, szerelem", "Politika és Szerelem" mozgatja a "fölszánt poeta-ceruzát" - hogy ezuttal csupán Petőfi és Ady példájánál maradjunk. A XX. szá-

zadi magyar lira közvetlen másodvonalának egyik értékes képviselője volt a korán elhunyt Kis Ferenc, aki a munka és szerelem vonzásában írta verseit /ez posztumusz gyűjteményes kötetének címe is/. Számára a munka tulajdonképpen a munkásosztályhoz tartozást, s így áttételesen a politikát is jelenti; önmagát Október Örökösének vallotta. A munkának szinte minden esetben nagyszerűségét, teremtő monumentalitását emelte ki; verseiből nem hiányzik a patetikusság. Munka után című nyolcsorosa a munkát és a munkást ábrázoló lira egyik alaptípusa: a dolgozó ember a világ teremtéséből veszi ki büszkén a részét:

Szomoru a naplemente,
mint a véres huszármente -
alkonyatkor olyan fáradt
vagyok, mint a megfejt állat -
szerszámosládámon, gépek
csöndjében ugy üldögélek,
ahogy ült a világ frissen
ácsolt küszöbén az Isten!

Megemlítendő még, hogy Kis Ferenc a munkásábrázolás terén máig is egyik példaképe a pályakezdőknek; szimbolikusan jelzi ezt Fiatal munkásköltők emlékkönyvébe című verse.

Váci Mihály és Nagy László lirájában a hatvanas években a küzdés, a "verekedj értük!" motivuma vált igen erőssé. Mindketten biznak abban, hogy a költemény hathatós fegyver; szószólóivá szegődtek a munkások ügyének. Ez a magatartás külö-

nősen Vácira jellemző, Nagy Lászlónál áttételesebben jelentkezik. Most két olyan versükből idézünk, amelyekben a munkásosztály peremvidékén élőkről szólnak. Váci így ír az Észrevétlenülben:

A portásokat ne bántsátok.

Én őket is védelmezem.

A kapusok, öreg hordárok
terhe nehéz teher nekem.

Minden lépésük botorkálva

itt biceg az én szivemen.

Amit nyögve emelnek vállra,
naponkint velük cipelem.

.....

Köszöngetnek és álldogálnak,

és várnak rendületlenül,

hüen, - az idők kapujának

lépcsőjén - észrevétlenül.

Várják azt, aki rájuk merne

bizni valami nagy ügyet,

- hogy végre értelemre lelne

e hasztalan igyekezet.

Etikus vállalás és nosztalgia keveredik a versben, s mint ajánlásából kiderül: tiltakozás minden olyan kísérlet ellen, amely guny tárgyának tekinti, lenézi a portásokat, hoárdárokat, ruhatárosokat - akiknek "csak alás köszönésre / terjed ki a hatáskörük". Ugy véljük, nem lenne teljes a munkásábrázoló líráról adott képünk, ha e sajátos verset elhagytuk volna.

Nagy László verse /Fekete fiuk/ dinamikusabb, képvilágában is dusabb - szándéka, célja azonban hasonló:

Kivül a városon fékszárat megereszteve
hujjogva hajtanak a szeneskocsisok.
Közből a patavas rugja a csillagokat,
mécsük a kocsi alól holdként kisajog.

Futnak a fogatok, s vaskosan, mint a cölöp,
állnak az ülés mögött a fekete fiuk.
Fujják a rumszagot, hangszáluk nótát nem ad,
nézik, hogy sziporkákat vet a kocsit.

.....

Ahol a salétrom kristályá merevedik,
s orrukat dühös illat szurja, mint a tű,
lány oda nem libeg, s család már nem áll össze,
ott csak a vágyakozás lehet gyönyörű.

Drága volt nekik e szeszködös gyönyör-ország,
s onnan is lecsusznak és ez szomorú.

Verekedj értük, hogy verdeső szivük fölél
ellobbant nappalokból ne jusson hamu!

E vers azt is illusztrálhatja, hogy a munkásábrázoló líra nem valamiféle elzárt sziget egy-egy költő munkásságának egészében, hanem - ha értékes költeményről van szó - szerves része az életműnek. A Fekete fiúk egész képalkotása, verslücketése, színvilága és számos más jellegzetessége alapján "teljes jogu" darabja Nagy László lírájának.

E komorabb, sötétebb tónusu, drámaibb példák után vegyük szemügyre a munka és a munkások ábrázolásának oldottabb, derűsebb, esetleg idilli változatait. Az életet habzsolva szerető költő, Berda József a "teherben-megszépült fiatalságot" látja, s nem a reggeltől estig való hajlongás, izzadás gyötrelmét /Vers a péklegényekről/. Simon István az illyési utat járja: a konkrét élményt tárgyias-leíró formában jeleníti meg, majd mindezt szimbólumként értelmezve jut el az általánosított mondanóig. Jó példa erre a Száll a rosta: az édesanya gyermekkorban látott-megcsodált fürge munkája az értelmes, dolgos, hasznos emberélet összegzésére készíti a költőt.

Habár komor mozzanata is akad, mégis idilli Simon Ballagó ácsok című verse. A közösen végzett munka életre szóló barátságot, összetartást kovácsolhat - példázza a költemény a munka nagyszerűségét új oldalról. Itt valóban munkásábrázolásról be-

szélhetünk, két szinte "ikerré lett" munkatárs szükszavu-szép bemutatásáról:

Tudtak róluk messze vidékről.

Hires volt a két ács neve...

A kormos bőrű volt a Mészöly,

s a szőke arcu a Fekete.

.....

Fűrész muzsikált, sárgán röppent

térdüknél a fröccsenő forgács.

Naphosszat faragtak, hogy közben

egyet se szólt a két hajlott ács.

Gyalog ballagtak a vidékre,

de egymás mellett nagyon ritkán:

elöl az egyik s száz lépésre

a másik, mint szelid tanítvány.

Ötven év multán, amikor kidől a sorból az öreg Mészöly, aznap öleli utoljára a nagy gerendát, s utánahal Fekete is. /Az életre szóló, munka-pecsételte főrfibarátságna ez az ábrázolása nem ritka irodalmunkban. Tersánszky vidám szinekkel festi ezt A fényező álma című novellájában, Moldova György tragikusán a Kaja és Szigecsánban; s említhetnénk példákat elbeszélő költeményeinkből is./

Simon István egész költészetére a visszafogottság, szelidség, halkság jellemző; de vannak olyan kemény versei, amelyek épp a munkásábrázolás terén nemzedéktársával, jóbarátjával, Nagy Lászlóval rokonítják. Ide sorolhatjuk például a nem sokkal halála előtt írott Segédmunkás a köruton című költeményét, amely az emberibb létért emel szót.

A munkásábrázolás idilli típusát illusztrálhatja Zek Zoltán költészete. Minden más témakörben is kedves műformája a dal vagy dalszerű vers, s egész lirájának jellemzője a realitás és az álmovilág elegyítése. Este egy munkásvonaton című versében - számos epikai, szociográfiai vagy filmes kísérlethez hasonlóan - festhetne sötét képet is a "fekete vonatról" - ő azonban nem ezt teszi:

Mindig előkerül egy pakli kártya
estefelé, a munkásvonaton.

A térdeken már ott a szerszámláda
és járja, járja, járja a talon.

Csattog a lap, mint madarak szárnya,
a szerencse kinek kezébe száll? -
Megy a vonat. Kigyul, himbál a lámpa.
Füstből és fényből kevert félhomály.

.....

Oh mennyi emlék tapad rád, lélek,
miként olajos, zsiros ujjenyomat
a kártyára... Töltés mentén az évek
zászlóval intenek, fut a vonat.

Multba? Akkor is, mindig a jövőbe!
Kinek nincs multja, jövőbe se lát,
ki visszanézve, nem talál egy lombot,
egy nyári rétet, régi sztrájektanyát.

De szóljon most, de csattogjon a kártya,
a férfiember kedves virtusa,
évődés, tréfa összecsap szikrázva,
a füstös légben - álljon a tusa,

mert olyan szép az, olyan szivigérő,
jó diadal - nincs rá semmi szó -,
ha tökfilkót, királyt és ászt keverve,
utolsót üt a piros ultimó!

Az eddigiekben bemutatott költőknél a munkásábrázoló líra csupán munkásságuk egyik - kisebb - körét jelentette. Nem ritka azonban, hogy költőink egyikénél-másikánál valamely lírai téma szinte kizárólagosan érvényesül. Így határozza meg döntően a munka és a munkások bemutatása például Tamási Lajos líráját. A középgenerációhoz tartozó költő már indulása idején, a negyvenes-ötvenes évek fordulóján versek egész sorában bizo-

nyitotta e témakörrel való eljegyzettségét. Munkásságának átmeneti megtorpanása, szemléleti-esztétikai zavara után a hatvanas évek végén megjelent A vas gyötrelme című gyűjteménye már címevel is kifejezi irányultságát. A kötet címadó verse tartalmában és formájában is jellegzetesen mutatja az ihlető József Attila-i példát. "A vas nevelt föl minket, tőle kaptunk erőt, lettünk a föld gazdái" - írja "a való anyag gyermekeiről" Tamási Lajos. A tragikus látásmód felé közelítő költő olykor másodlagosságba, sematikusabb gondolatokba is hajló lirájának mindig fölivelését, megújulását jelenti, ha témakörét nem szakítja ki a "nagy egészből" - ha tehát a munkásábrázolás nem mint önmagáért való érvényesül. Hogy az idézett versnél maradjunk: "a vas gyötrelme" a földi lét, az emberi élet, a természet eg' részeként fogalmazódik meg:

A vas gyötrelme sir. Az ének
szikrázik, nem száll könnyedén,
más hőfokon, de együtt égnek
a vas, az ember és a szén,
madarak, erdők, szövevények
forrnak a föld tüzén.

Két, első verseskönyvével az utóbbi egy-két esztendőben bemutatkozó költő, Sebestyén Lajos és Iluh István - mintegy a hajdani munkásírók példáját folytatva - nemcsak megverseli - éli, illetve élte is a munkások életét. Egyikük sem tartozik a legfiatalabbak közé: Sebestyén - tul az ötvenen, leszázalé-

költ bányászként - nehéz életének, munkájának tapasztalatait összegezte helyenként ritmikailag csikorgó, de őszinteségével élményt adó verseiben. Iluh Istvánt némi felületességgel az un. fiatal költők közé sorolta a kritika, csupán azért, mert - negyven évesen - az Uj Termés-sorozatban látott napvilágot könyve. Napvilágot látni - a kifejezést nemcsak a stílus színesítésére használjuk ezuttal. Iluh könyve ezt a címet viseli: Jó reggelt, fény!, s szándéka szerint minden sorával a világosságot, a dolgozó emberek évszázados jussát, a meleget, életet, jókedvet hozó fényt köszönti. A most is gyárban dolgozó költő versei között keményebben kovácsoltak váltakoznak a könnyedebbekkel, játékosabbakkal; figyelemre méltó, hogy igen jó érzéke van a verszene, a ritmus iránt, soraival a munka tempóját, intenzitását is ki tudja fejezni. Mindez nem jelenti, hogy akár Sebestyén, akár Iluh a kiforrott lírikusok közé tartozna; könnyen lehet, hogy az előbbi költeményei végül is csak kuriózumok maradnak, s utóbbi sem tudja tovább iskolázni költői hangját. Jelenleg azonban, ha a munkásábrázoló magyar líráról igyekszünk körképet adni, egyikük neve sem hiányozhat a felsorolásból, s idézetekkel is csupán azért nem élünk, mert majdhogynem kötetek egészét kellene kigépelnünk. Szeretnénk remélni, hogy e néhány szóval az olvasáshoz is kedvet csináltunk - akárcsak a korábban tárgyalt költők esetében.

x x x

A munkásábrázoló líra tárgyalásakor kiemelt hely illeti meg Ladányi Mihályt. A faluról, iparos-paraszti családból származó, sok hányattatást megélt költő lírai témái között kezdetől központi helyet foglalt el - a szerelmes versek mellett - a munkásábrázolás. Ladányi fegyverként értelmezi, a közvetlen társadalmi cselekvés szolgálatába igyekszik állítani a költészetet - még akkor is, ha annak lehetőségeiről gyakran ír kiábrándultan, már-már cinikusan, s ha a költőt - önmagát - gyakran mintázza is kiszolgáltatott, nevetséges /s mégis szánni-, sőt tisztelni való/ bohóci pózban. A költő energikusságából, minden áron való hatni akarásából következik az is, hogy - sámánok, papok mintájára - sűrűn alakítja, s nevezi címében is fohásznak, imának, ráolvasásnak a verset, hogy erejét ezzel mintegy megnövelje.

Ladányi a maga "vers-fegyvereit" minden esetben a munkásosztályt még itt-ott ma is szipolyozók, kihasználók, megalázók ellen irányítja; dalaiban vagy elégikus, hosszabb költeményeiben az anyagiasságot, a harácsolást támadja, verssel akarja "földönteni a pénzváltók asztalait". Ez a nemes indulat esztétikailag néha visszájára fordul: főleg az utóbbi években az önisméltés veszélye, a tulbeszélés hibája fenyegeti a költőt. Kötetnyi terjedelmű java versei viszont mai liránk élvonalában jelölik ki helyét, s nem kis részben éppen a munkásábrázoló versek jóvoltából.

A költő hangütését, stílusát, s mindenekelőtt elkötelezettségét talán egyik, viszonylag korai verse /Aki söntésben ácsorog/ bizonyíthatja, illetve szemléltetheti legpéldásabban:

Aki söntésben ácsorog,
vagy pálya szélén ácsorog,
vagy ajtó előtt ácsorog:
az Osztály -

Aki izzadtan álmodik,
ki él, remél, káromkodik,
hajnaltól másnap hajnalig:
az Osztály -

Aki néha féllábon áll,
mert azt hiszi, ez így dukál,
s az jut neki, amit talál:
az Osztály -

Aki már felemelkedett,
de a világra görnyedett
s néha magára fog kezét:
az Osztály -

Aki legyint s legénykedik,
de szédül, hogyha szédítik,
s lehuz rá néhány féldecit:
az Osztály -

Ki izmait mutatja és
mint közömbös esztergakés
forgácsolja a küszködés:
az Osztály -

Akinek tíz gyerek köszön,
mikor megáll a küszöbön,
s eltűnődik az örömmön:
az Osztály -

Érte legyen a vers komor,
érte legyen a vers hegyes,
őt sebezze, neki talán

még fáj!

A záró szakasz csattanójával Ladányi bezárja a versgondolat körét: a munkások gondjain csak maga a munkásosztály segíthet, igazi és teljes felemelkedésük az ő kezükben van. A költő ezt a folyamatot - mint minden társadalmi folyamatot - csakis forradalmi voltában tudja elképzelni, az emberhez egyedül méltónak a mindig forradalmas, kompromisszum nélküli cselekvést tartja. /Ebből következik verseinek szinte állandó ellenzéki hangja, amely éveken át okozott gondot a kritikának, sőt a kulturpolitikának is. Tény, hogy Ladányival gondolkodásának egészében igen, a részletekben viszont nem mindig lehet egyetérteni; de kétségtelen az is, hogy versei az "érted haragszom, nem ellened" ismert és tisztességes jegyében fogannak. A kri-

tikai elemeket bővebben tartalmazó lira az utóbbi évtizedekben nemcsak a munkásábrázoló versek körében tipikus, hanem a magyar költészet egészében is teret hódított; ez a jelenség megkönnyítette a korábban szinte "partizánharcot" folytató Ladányi ismertebbé és elismertebbé válását, s ma már nem kétséges, hogy munkássága a mai magyar lira jelentős, szocialista értéke. /

Befejezésül idézzük Ladányi egyik rövid, meglehetősen ismert versét, amely tömören mutatja fel mentalitását, s villantja elő költészetének színeit, helyet kérve a látszólag "hányaveti", az élőbeszédre alapuló, a hagyományos "verskellékeket" szinte teljes egészében elvető költészetnek:

Két házsor közt egy vad dalt dudolok

az Ó HA MILLIOMOS LENNÉK kezdetű

nemzeti dal korában

a MARSEILLAISE-szel

verek be minden ablakot.

x x x

Az eddigiekből, reméljük, kiderült, hogy a munkásbrázoló líra költészetünk egészének egyik értékes összetevője, amely ilyen vagy olyan formában költőink legtöbbszörénél felbukkan, általában jelentősen gyarapítva, színesítve munkásságukat. Ugyanakkor viszont akadnak hátulütői is a munkásbrázoló lírának, s komoly gondot jelent, hogy az olvasók, többnyire pedig éppen a munkásolvasók körében az esztétikailag és politikailag gyengébb teljesítmények a népszerűbbek. Elkerülhetetlen, hogy - ha röviden is - szót ne ejtsünk ezekről a problémákról.

Csepeli Szabó Béla immár három évtizedes költői pályájának, munkásságának értéke, hogy a közvetlen élmények erejével, nem lohadó elkötelezettséggel ad hírt a külvárosok világáról és a szocialista építés eredményeiről. Lírája azonban szinte egyáltalán nem ismeri a kételkedés elemét, összetettebb, mélyebb gondolatokat hiába keresünk - így a könnyen érthető, gördülékeny versforma fedi el a tartalom színtelenségét vagy éppen - önisméltésből is eredő - hiányát.

Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy - főként a fiatal munkásolvasók körében ma - a jóval erősebb tehetségű Baranyi Ferenc mellett - Soós Zoltán a legnépszerűbb költő. Soós is közvetlen élményekkel, tapasztalatokkal rendelkezik a munkások életéről, bajairól, mindennapjairól, epikus költeményeinek leírásai így tárgyi értelemben helytállóak, érdekesek is. Költészetét a patetikuság jellemzi, kedveli az élőbeszéd szavaival vagy jassznyelven megfogalmazott, rész-igazságokat

tartalmazó, de bombasztikus állításokat. Nem riad vissza a moralizálástól sem. Az igazi pátosz és az igazi morál-centrikusság azonban ritkán ötvöződik verseiben. A "vaqány" alapállás, az átlagon felüli fizikai teljesítmények leírása, az erotikus témák sűrű feldolgozása teszik széles körben kedvelté műveit - s ez nem is lenne baj, hiszen közülük egy-kettő - például a Gorombakovácsok című ciklus - korántsem értéktelen. A probléma inkább az, hogy Soós Zoltán olvasói a líra más fajtáira nem fogékonyak, s verskultúrájuk fejlődését a költő egyszerű és hatásos, gyakran hatásvadász költeményei gátolják is.

Harmadikként egy "gyermekbetegséget" említünk: a Ladányi utánzást. A fiatalabb költőnemzedék egyfelől Nagy Lászlót, másfelől Pilinszkyt, Weörest tekinti legfőbb mesterének a ma élő poéták közül; s akadnak jónéhányan, akik Ladányi gondolkodásmódjában, indulataiban osztoznak, verstechnikáját kedvelik. Ha ez csupán a gyönge utánzás, az epigonizmus szintjén történik, akkor magának Ladányinak is lejáratják tekintélyét, műveik pedig csupán ál-értékekkel "büszkélkedhetnek".

x x x

Ujabb irodalmunk sajátos jelensége, hogy - valamennyi műfajban - az értelmiségi problémák vizsgálatára tevődött a hangsúly. A fiatalabb író- és költőnemzedék szinte kizárólagosan az intellektuel gondjaival viaskodik; a munka ábrázolásának és a munkásábrázolásnak az eltűnéséről vagy legalábbis hátrább szorulásáról már a bevezető sorokban szoltunk. Ha a jelenség ad is okot aggodalomra, mégsem kell a "vészhangot konstatni": nem egy fiatal költőnk tekinti ma is szívügyének, lírája szerves részének a munkásábrázolást. Mesterük, mint azt előbb már - akkor negatív értelemben - említettük Ladányi Mihály, tanultak azonban másoktól is. A Ladányi által kitaposott utat Sárándi József járja a legkövetkezetesebben, néhány költeményét szinte össze is cserélhetnénk a tanítómes-ter alkotásaival. A Váci-hatás is erősen érződik Sárándi művein, hetykeségben, szókimondásban Villontól is tanult. Költeményei-nek színvonala egyelőre erősen hullámzó, két kötetének /Vándor az aszályban; Tüzoltók napja/ java darabjai viszont ígéretes tehetségű, sőt az ígéretek egy részét már beváltott költőt rajzolnak ki. Sárándinak épp a munkásábrázolás - és a munkásokért-ábrázolás - területét sikerült eddig legteljesebben meghódítania.

Pass Lajos a fiatal költők közül talán legkorábban, már a hatvanas évek elején kezdte pályáját, önálló kötethez azonban csak 1975-ben jutott. Versei sorában nem egy foglalkozik a munkásábrázolással; kötetnyitó, Egy fürdőszobára című versének második tételét /Anyám/, úgy véljük, különösebb kommentár

nélkül idézhetjük: e nyolc sor is tanúsítja, hogy a költő számára a munkássors: mult és történelem.

Ötvenkét évig várt fürdőszobára,
s most a fogható káprázat neki,
hogy megtisztulhat e házmesterlakásban,
a penész-veritőket elfeledheti.

Ha mondja is, oly távoli a szó
szívének, hogy valóra vált hire,
s a kádra teszi a régi lavort,
hogy legyen miben megfürödni.

Sarándi József és Pass Lajos mellett - ha kisebb nyomatókkal is - a fiatalabb költőnemzedék számos tagja érinti verseiben ezt a témakört. Péntek Imrét általában a groteszk hangvétel jellemzi, Rózsa Endre a filozófikusabb meditáció felé tájékozódik. Benke László verseit közvetlen tapasztalatok fűtik, akárcsak a csepeliek Üzenet című antológiájában szereplő munkásköltők olykor még bizonytalanabb sorait. Általában azt állapíthatjuk meg, hogy a munkásábrázolás sokuk törekvése - de, akárcsak idősebb pályatársaiknak, nekik is tovább kell munkálkodniuk e témakör kifejtésén. Megismételjük kiinduló tételünket: egy-egy művet, műfajt vagy egész irodalmat, nem elsősorban az minősít, hogy milyen foglalkozásaik, életkoruk stb. a szereplők. Am az olvasók jogos igényeinek kielégítése, az irodalom "szociológiai egyensúlyának" fenntartása - szép és aktuális költői feladat.